

УДК631.16:658.14

Шваб Алла Петрівна,
кандидат економічних наук, доцент

РИЗИК НЕЗБАЛАНСОВАНOSTІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Стаття присвячена визначенню ризику незбалансованої ліквідності та засобам його подолання в тій частині, яка стосується руху готівкових коштів підприємства.

Будь-яка людська особистість несе в собі зачаток ризику. Це дуже добре розуміють вчені-економісти, які досліджують ринкову економіку. В голову кута вони ставлять людину як особистість. Тому проблема ризику є найголовнішою із проблем, які вивчаються при визначенні оцінки сільськогосподарського виробництва. Це потрібно для того, щоб визначивши ризики, притаманні для того чи іншого виробництва, знайти шляхи їх подолання.

Ризик визначається як небезпека втрат внаслідок того чи іншого виду діяльності або як відхилення від очікуваного чи сподіваного результату.

Ризики визначаються та класифікуються по-різному в залежності від цілей дослідження. В найбільш загальному варіанті ризики: кредитний, валютний, процентний, незбалансованої ліквідності, зловживань, стихійних лих, політичний.

В статті не ставиться за мету вивчення всіх видів ризиків, з якими стикається сільськогосподарський товаровиробник, це вимагає більш ґрунтовного та глибокого дослідження.

Предметом вивчення в даному випадку є ризик незбалансованої ліквідності та засоби його запобігання в тій частині, яка стосується руху готівкових коштів підприємства.

Як відомо, ліквідність - це здатність бути платіжним засобом. Готівку називають стовідсотковою ліквідною, оскільки вона є в більшості випадків ідеальним платіжним засобом.

Ризик незбалансованої ліквідності виникає у випадку, коли підприємство, яке діє в умовах ринку, неспроможне покривати свої обов'язки наявними ліквідними коштами і в першу чергу готівкою або тими видами активів, які можна швидко та легко перетворити на готівку. Невиконання таких обов'язків призводить до порушень платіжної дисципліни, штрафних санкцій для підприємств-боржників і врешті-решт може призвести до банкрутства.

Ця проблема є надзвичайно актуальною для більшості сільськогосподарських підприємств України на даний час. Тому вивчення даної проблеми та пошук шляхів її вирішення є своєчасним і потрібним.

Управління готівкою

У зв'язку з вдосконаленням грошового обігу в Україні, яке було здійснене новою редакцією Інструкції №4 від 13 жовтня 1997 року, до готівки можна віднести не лише гроші, які знаходяться в касі підприємства, або безпосередньо на руках у населення, а і гроші, які знаходяться на рахунку підприємства в банку. Оскільки на даний час підприємство має право зняти по чеку будь-яку суму власних коштів без обґрунтування причини, то це призвело до зникнення значної частини обмежень на перетворення коштів на рахунку у готівку. Це поєднує кошти на поточних рахунках з готівкою. Спільним для цих коштів є також те, що вони належать до активів, які не заробляють прибутку, оскільки є практично безвідсотковими.

Тому основна мета фінансових менеджерів при розгляді питань з готівкою та коштами на рахунках – мінімізувати ці суми. Але з іншого боку, підприємство не може нормально працювати, якщо не має певної суми готівки та коштів на рахунках. Це пов'язане з тим, що:

- 1) треба своєчасно розраховуватись по заробітній платі та прирівнених до неї платежах;
- 2) сплачувати податки;
- 3) здійснювати поточну діяльність: розраховуватись з постачальниками, з банками за позички, задовільняти непередбачувані потреби у готівкових коштах і т.д.

Все це призводить до того, що підприємства, незважаючи на те, що це їм не вигідно, повинні

тримати частину своїх коштів у вигляді готівки або у вигляді коштів на рахунку.

Якщо класифікувати причини для утримання коштів у вигляді готівки, то можна виділити чотири групи причин:

- 1) проведення операцій з основної діяльності;
- 2) компенсація банкам за надання позик та послуг;
- 3) обачність (це надає змогу мати високий кредитний рейтинг, а також користуватися знижками при розрахунках з постачальниками);
- 4) спекуляція.

Безумовно, неможливо розрахувати окрему суму грошей для кожної цілі, оскільки одні і ті ж гроші обслуговують більш ніж одну ціль.

Однак існують певні прийоми і методи, які дозволяють розрахувати необхідну і разом з тим мінімальну суму грошей для цих цілей.

В сучасних умовах, коли підприємства мають змогу більш вільно використовувати свої грошові кошти, оволодіння цими прийомами мали б певну користь для підвищення ефективності використання готівки.

Ефективність управління готівкою включає з одного боку належне управління готівковими прибутками, з іншого боку - оптимізацію готівкових витрат. Фактично йдеться про найбільш вдале для підприємства управління грошовими потоками, як зовнішніми, так і внутрішніми.

Всі методи управління готівкою можна згрупувати таким чином:

- синхронізація грошових потоків;
- використання розміщення позик;
- прискорення погашення дебіторської заборгованості;
- розміщення доступних фондів там, де вони потрібні;
- контролювання витрат.

Розглянемо більш детально кожен із них.

Синхронізація грошових потоків відбувається за допомогою бюджету готівкових коштів. Цей бюджет показує проєктовані грошові прибутки і видатки підприємства протягом певного визначеного періоду (року, місяця, тижня, дня). Такий бюджет містить

канали надходження готівки (тобто звідки підприємство отримує гроші) та напрямки її використання (тобто куди, на які цілі ця готівка використовується). Третій розділ бюджету містить розрахунок надлишку готівки або потреби у позиках.

Таким чином, синхронізація грошових потоків надає можливість підприємствам досягти становища, коли надходження співпадають з витратами. Це дає можливість тримати відносно невеликі суми грошей у вигляді готівки або коштів на рахунку. Приклад складання бюджету наведений в таблиці "Бюджет готівкових коштів".

Таблиця 1.

Бюджет готівкових коштів

Показники	Місяць			
	січень	лютий	березень	і т.д.
I. Приход				
1. Валовий продаж	500			
2. Збори:				
надходження торгівельної виручки	280			
надходження квартплати	98			
надходження виручки від використання транспортних засобів	30			
інші надходження				
Всього валові збори	408			
II. Видатки				
3. Платежі за купівлі	350			
4. Заробітна плата	50			
5. Податки і т.д.	65			
Всього видатки	465			
III. Надлишок готівки або потреби у позиках	57			

При складанні бюджету готівкових коштів розділ III "Надлишок готівки або потреба у

позиках" розраховується таким чином:

1). Готівка на початок місяця при відсутності позик дорівнює

сукупній готівці за попередній місяць

2). Сукупна готівка розраховується як готівка на початок місяця + прибуток (або збиток).

3). Резерви готівки

4). Сукупний надлишок готівки або надані позики для підтримки балансу готівки = сукупна готівка - резерв готівки.

Розміщення позики - це метод управління готівкою, пов'язаний із застосуванням чеків. Щоб зрозуміти цей метод, слід звернутись до самого процесу зарахування чеків. Він включає такі операції:

а) споживач випишує чек і відправляє його;

б) підприємство "А" отримує чек;

в) підприємство "А" представляє чек обслуговуючому відділенню банку. Воно ще не може використати гроші, визначені в даному чеку;

г) банк підприємства "А" обробляє чек і надсилає його в банк споживача;

д) банк споживача надсилає кошти до банку підприємства "А";

е) банк підприємства "А" повідомляє його про те, що чек зарахований та гроші доступні до користування.

Для здійснення цих операцій потрібен певний час, протягом якого виникає різниця між залишком на чековій книжці підприємства та залишком на банківських записах. Ця різниця і є розміщенням позики. Щоб зрозуміти це розглянемо приклад. Припустимо, що підприємство "А" щоденно у середньому випишує чеки

на суму 10 тис. грн. Для обробки чеків та зняття відповідних сум з банківських рахунків потрібно п'ять днів. За рахунок цього власна чекова книжка даного підприємства показує суму на 50 тис. грн. меншу, ніж це відображено в банківських записах (10 тис. грн. * 5). Ця різниця визначається як втрати від розміщення позики. Тепер припустимо, що це ж підприємство щоденно отримує також чеки на суму 10 тис. грн., але на отримання грошей за ними йде не п'ять, а чотири дні. Внаслідок цього підприємство отримує 40 тис. грн. надходження від розміщення позики (10 тис. * 4).

Отже, чисте розміщення позики підприємством - це є різниця між 50 та 40 тис. грн. позитивної витрати від розміщення позики. Таким чином, в даному випадку чисте розміщення позики дорівнює 10 тис. грн. (50 тис. - 40 тис.).

Виникає питання, а чи можна прискорити обробку чеків та отримання грошей за ними?

Так, це можливо, якщо застосувати прискорений процес обробки чеків, який включає такі операції:

а) споживач випишує чек і відправляє його;

б) чек прибуває до закритої скрині в місто споживача та вивозиться банком, який відразу починає процес зарахування;

в) чек зараховується самим банком (якщо чек був виписаний на власний банк підприємства "А") або через міську розрахункову палату (якщо споживач і підприємство "А" обслуговується різними банками);

г) банк повідомляє підприємство "А", що чек

зарахований та фонди доступні для користування.

Ефективно діюче підприємство докладає зусиль, щоб прискорити обробку чеків, що надходять. Це призводить до прискорення оборту коштів, що надходять. Разом з тим, підприємства мають певну зацікавленість в тому, щоб розтягнути свої власні платежі наскільки це можливо.

Підсумовуючи вищесказане, слід підкреслити, що підприємство зацікавлене в зростанні розміру чистого розміщення позики. Це досягається за допомогою здатності підприємства прискорити процес одержання грошей за отриманими чеками та сповільнювати погашення за виписаними чеками.

Слід пам'ятати, що затримки при одержанні грошей за чеками викликають у таких випадках:

а) поштова затримка - чекам потрібен час, щоб пройти поштою;

б) процесуальна затримка - чек повинен пройти обробку підприємством-одержувачем коштів;

в) клірінгова затримка - чек повинен бути зарахований через банківську систему.

Регулюючи всі ці види затримок на свою користь, підприємство може досягти певних успіхів у зростанні розміру чистого розміщення позики.

Прискорення погашення дебіторської заборгованості

Дуже часто пролангована дебіторська заборгованість приймає вигляд безпроцентних короткострокових кредитів. Це

дуже не вигідно для підприємств. Тому слід шукати шляхи погашення дебіторської заборгованості більш швидкими темпами.

До засобів прискорення дебіторської заборгованості, які знайшли широке застосування в Україні, слід віднести: попередню оплату, розрахунки за допомогою акредитивів (особливо непокритих акредитивів), розрахунки чеками.

Разом з тим на Заході застосовується ще один метод - це застосування закритих скриньок. Цей метод дозволяє розміщувати доступні грошові фонди там, де вони потрібні.

План "lockbox" (закритої скрині) - це процедура, яку застосовують для прискорення збору коштів за чеками через використання ящиків поштових відділень, які розміщені на території платника. Місцевий банк систематично збирає зміст "закритої скриньки" та депозитує чеки на рахунки своїх клієнтів. Потім банк надсилає підприємству щоденні записи отриманих надходжень, як правило, за допомогою електронного зв'язку. Це призводить до прискорення отримання дебіторської заборгованості на 2-5 дні.

Контролювання та надходження до підприємств - це один бік справи. Іншим боком є контролювання витрат. Перш за все - контролювання кредиторської заборгованості. Існує декілька прийомів стосовно контролювання витрат підприємства.

1). Централізація кредиторських рахунків. Вона допомагає оцінювати несплачені

своєчасно рахунки даного підприємства, а також зпланувати фонди, які підприємство вже має у розпорядженні, для реалізації цих потреб.

2). Рахунки з нульовим балансом - субрахунки з обліку грошових витрат. Підприємство встановлює декілька таких рахунків у банку, в якому зосереджені всі операції, та фінансує їх з основного (поточного) рахунку. Як тільки чеки представляють до рахунку з нульовим балансом, гроші автоматично перераховуються з основного (поточного) рахунку і заборгованість погашається. Як правило, основний рахунок у випадку негативного сальдо поповнюється за рахунок позички, кредитної лінії, овердрафту і т.і. Рахунки з нульовим балансом спрощують контроль за витратами та за готівкою в касі, а також зменшують розмір готівки, що не приносять відсоткового доходу (бездіяльної готівки).

3). Контрольовані рахунки витрат. Ці рахунки не фінансуються доти, поки денні чеки будуть представлені до рахунку, тобто до 14-ої години. Це раннє повідомлення дає фінансовим менеджерам достатньо часу, щоб: а) перевести фонди до контрольованого рахунку витрат, щоб сплатити чеки, представлені до платежу, або: б) інвестувати надлишок готівки у полудень, коли торгівля на грошовому ринку досягає свого піку.

4). Компенсаційні баланси - це баланси поточного (чекового) рахунку, який повинне пітримувати підприємство у банку, щоб

компенсувати витрати за надання послуг чи позик.

Компенсаційні баланси можуть бути встановлені або як абсолютний мінімум, або як мінімальний середній баланс.

Абсолютний мінімум - це сума, нижче якої баланс не повинен впасти протягом певного часу (скажімо, місяця). З точки зору підприємства - це мертві гроші. Тому такий засіб застосовується досить рідко.

З мінімальним середнім балансом сума на рахунок може за один день впасти до нуля при умові, що в інший день вона дорівнюватиме подвійному мінімальному рівню. Це більш розповсюджений засіб регулювання готівки.

5). Система овердрафт - це система, в якій вкладник може виписувати чеки на суму понад свої фактичні баланси та у якій банки автоматично продовжують позики для покриття цих нестач.

При оцінці того чи іншого методу управління готівкою існує один чіткий критерій: вигоди від тримання коштів у вигляді готівки повинні перевищувати витрати. Тому слід чітко визначити, яким є для даного підприємства оптимальний розмір готівки.

Для цього складаються баланси готівки, в яких визначається необхідна мінімальна сума готівки, яка може забезпечити життєдіяльність підприємства.

Існують такі види балансів готівки:

1. операційний;
2. компенсаційний;
3. спекулятивний;
4. обачний;

5. оптимальний.

Операційний баланс - це готівка, що необхідна підприємству для здійснення щоденної оперативної діяльності.

Компенсаційний баланс - це мінімальна сума грошей на розрахунковому рахунку підприємства, яку банк вимушує від підприємства тримати як компенсацію за надання послуг або позики.

Спекулятивний баланс - це гроші, які підприємство тримає в касі або на рахунку на випадок придбання активів за дешевою ціною.

Обачний баланс - це резерв, що тримається на випадок непередбачених потреб.

Оптимальний баланс - оптимальний розмір готівки в касі.

Оптимальний баланс готівки визначається за допомогою моделі Баумоля. Вільям Баумоль першим помітив, що, оскільки готівка - це частина обігових коштів підприємства, до неї можливо застосовувати модель найекономічного обсягу замовлень, яка використовується при управлінні товарно-матеріальними запасами.

Згідно моделі Баумоля загальні витрати готівки в касі складаються з оптимально можливих витрат від проведення операцій.

Загальні витрати = Витрати від володіння + Витрати від проведення операцій = (Середній баланс готівки в касі) * (Оптимально можливі витрати) +

(Кількість операцій)* (Витрати на операцію) = $\frac{C}{2}(k) + \frac{T}{C}(F)$, де

C - сума готівки на рахунку та в касі підприємства;

$\frac{C}{2}$ - середній баланс готівки;

k - оптимально можливо і витрати від тримання готівки;

T - загальна сума чистої нової готівки, необхідної для проведення операцій протягом усього періоду (часто рік);

F - фіксовані витрати (наприклад від отримання позики);

Мінімальні загальні витрати досягаються тоді, коли C дорівнює C* - оптимальному переказу (трансферу) готівки.

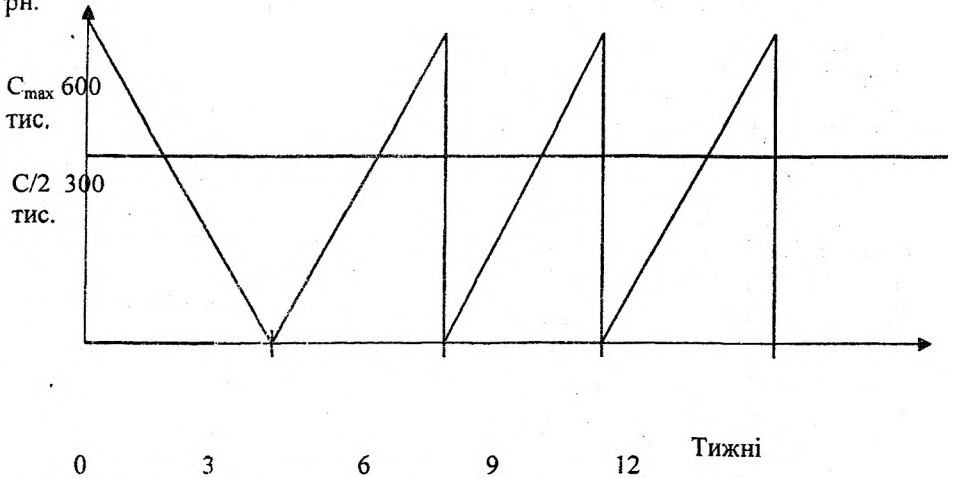
$$C^* = \sqrt{2FT/k}$$

Це і є моделью Баумоля. Таким чином, Модель Баумоля - це економічна модель, яка визначає оптимальний розмір готівки в касі (баланс готівки), використовуючи концепцію найекономічнішого обсягу замовлень. Ця модель оптимально балансує можливі витрати від володіння готівкою та операційні витрати, що пов'язані з поповненням розрахункового рахунку. При цьому модель Баумоля припускає, що підприємство використовує готівку на постійному передбачуваному рівні (наприклад 600 тис. грн. щодня) та що готівкові надходження від діяльності підприємства також надходять на постійному і передбачуваному рівні (скажімо, 500 тис. грн. щотижня).

В цьому випадку чиста потреба у готівці також знаходиться

на постійному рівні (600 тис. - 500 тис. = 100 тис. грн. щотижня) В цьому випадку баланс готівки

Сума готівки,
тис.грн.

Графік 1. Баланс готівки в умовах припущень моделі Баумоля:

З цього прикладу видно, що, якщо підприємство починає свою діяльність з максимальною сумою готівки (600 тис.грн.), видатки готівки щотижня перевищують 100 тис. грн., то наприкінці 3-го тижня наявність готівки знизиться до нуля, а середній баланс готівки дорівнюватиме $600 \text{ тис. грн.} / 2 = 300 \text{ тис. грн.}$

Тому наприкінці 3-го тижня підприємство повинно буде подбати про поповнення балансу готівки (наприклад, за рахунок позики).

При цьому важливо за допомогою моделі Баумоля визначити оптимальний заказ готівки.

Якщо продовжити наш приклад і припустити, що фіксовані витрати (F) від отримання позики дорівнюють 150 грн.; загальна сума готівки, необхідної для проведення

можна зобразити за допомогою графіка 1.

операцій протягом року (T) = 100 тис. грн. * 52 тижні = 5200 тис. грн.; вартість позичених грошей (k) = 15% = 0.15. Тоді

$$C^* = \sqrt{2FT/k} = \sqrt{(2 * 150 * 5200000 / 0,15)}$$

= 101980 грн.

Таким чином, коли сума готівки на підприємстві наближається до нуля, йому слід позичити гроші на суму 101980 грн. Для підприємства цікаво також знати, як часто слід робити такі позички. Для цього загальну суму готівки, необхідної для проведення операцій протягом року (T), поділити на оптимальний заказ готівки (C*). В даному випадку ми отримаємо:

Кількість операцій на рік = Загальна сума готівки / Оптимальний заказ готівки = $5200000 / 101980 = 51$ тиждень.

Це означає, що фактично позички повинні надходити щотижня.

Середній розмір готівки підприємства дорівнює : $101980 : 2 = 51000$ грн.

Безумовно, модель Баумоля може бути застосована як орієнтир, який дає можливість визначити певні позначки при управлінні готівкою на підприємстві. Це пов'язане з тим, що ця модель не враховує сезонні та циклічні коливання потреби у готівці. Якщо підприємство стикається з цими проблемами, існують більш складні моделі управління готівкою, які застосовуються для управління обіговими коштами підприємства взагалі.

Таким чином, якщо сільськогосподарський товаровиробник бажає зайняти активну позицію на ринку, він повинен знати прийоми та методи, за допомогою яких можна застрахуватись від всіляких несподіванок та негативних явищ, тобто того, що ми визначаємо як

ризик. Проблема полягає в тому, щоб сучасний вітчизняний товаровиробник навчився розпізнавати та класифікувати такі ризики. Це дасть йому можливість обрати відповідні інструменти їх запобігання. В умовах ринку підприємець весь час діє в умовах невизначеності. Він сам повинен обирати інструменти страхування від того чи іншого виду ризику, приймати оптимальне рішення. Для цього йому потрібно мати певні знання в галузі фінансів, знати прості і разом з тим ефективні методи запобігання негативних явищ у своєму господарстві. Окрім того, вибір рішення залежить від особистості, від психології людини, її матеріального становища, позиції в суспільстві та інших факторів. Ознайомити нашого сучасного товаровиробника з прийомами та методами (хоча б окремими та не найбільш складними), подолання ризику незбалансованої ліквідності - ось та мета, до якої прагнув автор статті.